

Bogens sidste store kapitel gør rede for de problemer, Ansgars efterfølger Rimbert stod over for, da kejser Lothar 2. pludselig gav op i ægteskabskampen og indvilgede i at tage sin kone igen. Hermed stod det klart, at han ikke ville få legitime arvinger, så Ludvig og Karl kunne dele hans rige mellem sig. Så mistede Ludvig al interesse for at genere Köln og dermed for missionen i Norden. Rimbert skrev så, på grundlag af de kilder, han selv og Ansgar havde forfalsket, og på grundlag af nye forfalskninger, sin biografi af Ansgar for at opretholde den fiktion, at der fandtes et ærkesæde i Hamborg-Bremen, fordi Ansgar var blevet ophøjet til missionsærkebisp og havde sin basis i Hamborg. Det er et bedrag, for det var ganske almindeligt, at når missionsærkebisper forlod denne verden, bortfaldt æresbispeværdigheden for deres stift. Bonifatius havde haft ærkebisperværdigheden, men det blev Mainz ikke et ærkesæde af i den omgang, og det samme var tilfældet i Utrecht, hvor Willibrords ærkebiskoppelige status ikke videreførtes af hans efterfølgere. Hamborg-Bremens oprindelse ligger i anden halvdel af det niende århundrede, ikke i første, og det blev propageret af Rimbert til egen fordel. Kort efter Rimberts død i 888 giver en korrespondance mellem ærkebisp Hermann af Köln og paverne Stefan 5. og Formosus det indtryk, at idéen om et ærkesæde i Hamborg nu nærmest var glemt.

Det er i de senere år blevet stedse mere klart, at Adam af Bremens historie om ærkebisperne i Hamborg-Bremen er et politisk propaganda-værk, der i høj grad skulle dække over de manglende realiteter i ærkesædets påstand om at organisere kirken i Norden. Med Eric Knibbs's fornemme arbejde kan vi nu konkludere, at ærkesædets krav på at være kirkeligt centrum for Norden er fiktion helt fra starten. Måske kom der lidt realitet i det i Knud den Stores tid, men det kræver en nærmere undersøgelse.

Niels Lund

JØRN HENRIK PETERSEN, KLAUS PETERSEN & NIELS FINN CHRISTIANSEN (red.): Dansk velfærdshistorie bd. 1. Frem mod socialhjælpsstaten. Perioden 1536-1898. Odense 2010, Syddansk Universitetsforlag. 615 s. 498 kr.

Den ny *Dansk Velfærdshistorie* er måske en af de sidste af sin slags: Syv solide, stift indbundne, papirbårne bind skal det blive til, når hele serien er færdig. Og ud fra den standard, der er lagt med de første tre bøger i serien, er formatet på langt over 500 sider pr. bind. En del kunne være sparet, hvis man havde valgt en udgivelse på nettet. Men flot er det

blevet: Papirkvaliteten er lækker, layoutet pænt og let overskueligt med brede marginer; der er ganske mange mellemrubrikker, så tekstmasserne brydes læservenligt op, og dertil fine illustrationer. Man må være taknemmelig for, at Carlsbergfondet, der er udgivelsens sponsor, har udvist en sådan generøsitet. Forbilledet for værket, en tysk socialhistorie, er dog på 11 bind, selv om den kun behandler perioden efter 1945.

De bindstærke fremstillinger skal leve op til visse genrekonventioner. Det har også sat sit præg på *Dansk Velfærdshistorie*. For det første er værkets fællestitel ganske rundhåndet i forhold til, hvad fremstillingen faktisk dækker. Fokus er på de offentlige sociale ydelsers politiske historie, og det er dog et noget mere snævert perspektiv, end hvad man måske ville forvente, når der flages med et så bredt begreb som velfærd. Men det må være tilgivet, at en samleoverskrift for et så stort værk er lidt flot i anslaget. En anden genrekonvention går på, at forfatterne skal præsentere et vist nyt perspektiv på stoffet, der kan begrunde den dyre satsning. De valg, redaktionen har truffet her, giver mere anledning til diskussion.

Redaktørernes bidrag til en nyfortolkning af sociallovenes historie har de hentet fra politologien og de omfattende statsteoretiske og komparative velfærdsstatsstudier, der har pågået i den vestlige verden de seneste mange årtier. Herfra tilbydes serier af begreber med tilhørende forklaringsmodeller for, hvad der har 'drevet' velfærdsstaten frem, hvor parametre som aktør, struktur, kontinuitet, forandring, idé, institution, paradigme, program, 'frames', sti-afhængighed osv. bringes i spil i forskellige relationer. Redaktørerne har dog for den videre fremstilling valgt en pragmatisk brug af de teoretiske inspirationer; de agter at »trække på hele klaviaturet af forklaringer« (s. 16).

Det er i god tråd med en postpositivistisk fagopfattelse, at man ikke lader sig nøje med at fortælle sin historie på basis af en så vidt muligt fladedækkende, empirisk gennempløjning af relevante kilder, men forholder sig så bevidst som muligt til de styrende spørgsmål til stoffet. Spørgsmålet er, om de mange inspirationer, som har været forfatterne til gavn og glæde, også kommer læserne ved. Blandt historikere er traditionen at henlægge den slags til artikler og særligt nørdede publikationer som ph.d.- og doktorafhandlinger, mens andre fag er mindre bekymrede for at byde publikum noget teori. Men den typiske fremstillingsform i de historiske samleværker har også været begrundet i, at de har været lagt an på en læserskare, der rakte ud over de akademisk velskolede fagfæller. Den udbredelse tror jeg ikke, man skal regne med for Velfærdshistoriens bind 1. Det er mit gæt, at det lidt bredere

publikum vil have svært ved at holde interessen fanget igennem indledningskapitlet her, selvom det kun spænder over godt 25 sider. Hertil kommer ganske lange citater på engelsk og tysk i det følgende idéhistoriske kapitel.

Er værket derimod henvendt til universitetsstuderende, kan det udmærket gå. Her er det nyttigt at få en hurtig introduktion til velfærdsforskningen inden for statskundskab og moderne historie som indgang til et kursus. Set fra denne målgruppes perspektiv kunne det også have været ønskeligt med en noget mere udfoldet oversigt over den danske velfærds- og socialhistoriske forskning. Fortsætter vi formidlingsovervejelserne, er det nok netop indledningskapitlet, der gør, at bogen vil være anvendelig i bredere kredse på universitetet: ud over historie også på statskundskab, forvaltning og lignende studier. Værkets opbygning, som der gøres en del ud af at beskrive, er da også gennemtænkt, så det kan bruges både til periodelæsning og undervisning om særlige velfærdstemaer: Der er rammekapitler om idéhistorie og den socialøkonomiske udvikling kombineret med tematiske kapitler fokuseret på velfærdsområder i serier, der går igen fra bind til bind.

Det næste spørgsmål til værkets politologiske inspirationer er, hvilken betydning de får for gennemførelsen af de empiriske analyser i de tematiske kapitler. Her er svaret ikke entydigt, men først og fremmest afhængigt af forfatteren. De to tematiske kapitler om alderdomsforsørgelse og sygeforsikring, der er skrevet af Jørn Henrik Petersen, er meget tydeligt præget af dennes baggrund i statskundskaben. Her er en mere indgående introduktion af begreber og modeller for forsørgelse kombineret med deres finansieringskilder – hvilket godt kan få en historiker til at ryge af i svinget mellem statements som: »Hvis arbejdskraften pr. kapitalenhed reduceres, vil afkastet blive mindre« (318). Samme forfatter er også den, der hyppigst aktiverer begreberne fra indledningskapitlet til at karakterisere nogle af de centrale forløb i de politiske processer omkring lovarbejdet. Til gengæld er hans gennemgange fra en historikers synspunkt de mest snævre i bogen. Samfundskonteksten inddrages næsten ikke, mens vi føres omhyggeligt gennem 1., 2., og 3. behandling samt udvalgsbetænkninger fra Folketing og Landsting i de adskillige runder, sociallovgivningen måtte tage i Estrup-tidens halvt forstenede politiske miljø.

Der er ydermere i tilknytning til den politologiske inspiration nogle indbyggede problematikker for den ældre tids historie, der fortjener en nærmere overvejelse, idet bind 1 jo angiveligt behandler socialpolitikken helt tilbage fra Reformationen. For det første er fokus i den

politologiske tilgang typisk centreret om, hvordan den historiske udvikling har bragt os dertil, hvor vi er i dag – i modsætning til en historisk interesse i, hvordan og hvorfor fortiden så ud, som den gjorde. Bogens idéhistoriske kapitel af Niels Finn Christiansen, Hans Chr. Johansen og Jørn Henrik Petersen er et eksempel på denne vinkling, idet gennemgangen samler sig om de klassisk-liberalistiske økonomiske tænkere i og lige efter oplysningstiden: Adam Smith, David Ricardo og Thomas Malthus, der siden har fået status som grundlæggere af moderne økonomisk teori, og som der i dag stadig refereres tilbage til. Derimod gøres der ikke noget ud af den statsteoretiske tænkning, der havde betydning i den samtidige danske kontekst, som den tegnede sig i perioden. Her kunne Andreas Schyttes store fem-bindts værk *Staternes indvortes Regiering* (1773-1776) – som dog nævnes s. 52, men ikke diskuteres – og naturretlige statsteorier af mænd som Lauritz Nørregaard og J.F.W. Schlegel have bidraget til en dybere forståelse af de politiske initiativer i oplysningstidens Danmark.

Efter idéhistorien følger et fint kapitel om danske samfundsforhold frem til slutningen af 1800-tallet, igen samskrevet af Niels Finn Christiansen, Hans Chr. Johansen og Jørn Henrik Petersen. Der gives et præcist overblik over alle vigtige sektorer i to kronologiske forløb, først frem til Oplysningstiden, derefter gennem det 19. århundrede.

Fikseringen på det centrale, statslige beslutningstagerniveau som det gennemgående perspektiv kommer dog let til at fordreje proportionerne i et samfund, hvor staten var ganske beskeden. Det statslige engagement i borgernes velfærd i tilknytning til fattigdom, alderdom, sygdom og ulykke var begrænset til relativt få forordninger, der udstak nogle konkrete påbud fx om orden eller tiggeri rettet mod lokale forvaltninger. Social tryghed var derimod forankret i andre sammenhænge og især reguleret af sædvane: På landet primært med udgangspunkt i gårdhusstanden, hvor husbond var forpligtet til at sørge for kur og pleje af sine karle og piger under sygdom, mens aftægtsaftaler og andre husstandsbaseerede forsørgelsesformer kunne sikre de gamle. Landsbyen og godset kunne så komme ind i anden omgang, hvis det gik helt skævt, når en gård brændte, eller høsten slog fejl. I byerne var det også husholdningerne i første omgang og laugsfællesskaberne i anden omgang, der stod for de vigtigste sociale sikringsformer.

Disse sociale tryghedssystemer behandles kun ganske kort, over knap 15 sider, i kapitlet om dansk fattiglovgivning før 1803 af Hans Chr. Johansen og Søren Kolstrup. Det er ærgerligt, at der ikke her er tænkt mere ud af den statsorienterede boks, for det kunne formentlig have

bibragt forståelsen af de politiske initiativer i det 18. og første halvdel af det 19. århundrede nogle nye dimensioner. De tidlige socialreformer frem til et stykke ind i 1800-tallet var tænkt som supplementer til de grundlæggende forpligtelsesrelationer, der var knyttet til husholdningsproduktionerne (som også skulle levere ressourcerne). Det gav en langt mere begrænset målgruppe for de statslige initiativer end den samlede befolknings potentielt udsatte grupper.

Et perspektiv, der fastholder statens betydeligt mere begrænsede rolle i den større kontekst af ikke-statslige forsørgelsesformer, sætter Oplysningstidens reformer i et andet lys. Det ville fx relativisere fremstillingen af den stort anlagte Plan for Fattigvæsenets Indretning og Bestyrelse i Staden Kjøbenhavn og dens Forstæder af 1799, der ellers her fremstår så herligt moderne med retskrav for tilsyneladende enhver til forebyggende bistand uden stigmatisering og med tilbud om uddannelse og oplæring af den fattige ved hjælp af et »fintmasket og opsøgende apparat« (s. 190). Hvordan det fintmaskede og opsøgende apparat skulle virke med fattigforstandere, der varetog opgaverne ved siden af deres borgerlige erhverv, forekommer ikke indlysende, og det kom da heller ikke til at fungere, som de radikale oplysningsideer måske kunne have givet anledning til at tro. Det var imidlertid en almindelig reguleringstradition i den enevældige såkaldte politilovgivning – der havde fokus på orden og velfærd – at foreskrive vidtgående foranstaltninger, som ikke blev implementeret efter lovens bogstav. Det gjaldt også for fattigforordningerne 1803. De blev heller ikke ført ud i livet efter deres ordlyd, som det også nævnes (s. 195). Men det gør en forskel i forståelsen af lovgivningens betydning, hvilken sammenhæng den skulle virke i.

Det store kapitel om fattiglovgivningen 1803-1891 af Søren Kolstrup bærer på samme måde præg af en moderne tilgang, når Grundlovens fattighjælpsbestemmelse karakteriseres som udtryk for »de besiddende klassers krav om at gøre modtagerne af fattighjælp til andenrangs borgere« (s. 213). De mange indgreb i fattigfolks frie dispositionsret i eget liv, som også omfattede indgåelse af ægteskab og rådighed over eget bo, virker unægtelig stødende og ubehagelige med et nutidigt blik, men de var ikke begrundet i de besiddende klasser »deklassering« af de fattige, som Kolstrup mener (s. 214). Derimod hang de sammen med, hvad der i tidens stats- og retsopfattelses var vilkårene for en person, der ikke var fuldmyndig, dvs. en (økonomisk) uafhængig borger. Det var den samme retsopfattelse, der betød, at tyende og kvinder ikke havde politiske og i et vist omfang heller ikke borgerlige rettigheder.

Kapitlet rummer meget andet stof, som kommer lidt bredere ud i praksis med eksempler på ydelsesstørrelser og antal af fattiglemmer og med nogle glimt af livet som fattig. Det liver op i læsningen, selvom det lange kapitel også byder på mange gentagelser af de centrale pointer: Dels at der skete en differentiering af de fattige i værdige og uværdigt trængende, dels at førstnævnte gruppe blev forsøgt holdt ude af den offentlige fattigforsørgelse med dens umyndiggørelse; og videre, at man forestillede sig private midler frem for offentlige som hjælp til de værdigt trængende. Det kunne have været interessant at se nærmere på, om tidens ihærdige fremhævelse af hjælpen som privat hang sammen med, at de værdigt fattige hermed ikke burde stemples som umyndiggjorte, fordi bistanden kunne betragtes som en slags gensidig social foranstaltning i traditionen fra de før-moderne sikringsordninger. Men det falder uden for den valgte politologiske tilgang.

Inden for værkets ellers omhyggeligt udtænkte struktur forekommer der at være ganske frit slag for de individuelle forfattere til at anlægge deres individuelle snit og stil. Det betyder også mærkbare forskelle i måden, der gives referencer på. Hvor den ene yderlighed er Jørn Henrik Petersens kapitler, der tilsyneladende baserer sig næsten udelukkende på primære kilder (især Rigsdagstidende) og herudover kun henviser til international teoretisk litteratur samt egne værker, gives der i det sidste kapitel, hvor Lars Schädler Andersen skriver om Ulykkesforsikringens tilblivelse, nogle meget nyttige annoterede henvisninger til både kilder og fremstillinger. Her får man dækket behovet for den introduktion til litteraturen om det specifikke tema, man ellers savner, når der ikke er udarbejdet en forskningsoversigt til den historiske litteratur. Hertil kommer, at når fremstillingen aktivt inddrager den eksisterende forskning, kan kapitlet også nå at komme omkring et bredere spektrum af emner i tilknytning til det udvalgte tema, dvs. der kommer mere kontekst med.

Skal der rundes af på det samlede indtryk, virker det som en velvalgt kobling til den traditionelle politiske historieskrivning, at redaktørerne har rakt ud i de internationale politologiske cirkler for at hente teoretisk inspiration. Statskundskabstilgangen rejser ganske vist, som nævnt, nogle problemer for den ældre tid, men i det samlede værk er det nyere lovgivning, der udgør substansen, her i bind 1 i form af reformlovene i 1890'erne. I forbindelse med de moderne politiske processer giver det god mening at medtænke modeller og begreber, der kan tilføre nogle syntetiserende snit igennem de empiriske fremstillinger.

Det bliver dog ikke klart i bind 1, at der kommer afgørende nye tolkninger ud af den statsvidenskabelige inspiration. Skulle de politologiske modeller og begreber fra indledningen have virket ind som i en statskundskabstradition, måtte forfatterne have samlet sig om at trække nogle overordnede synteseer frem af stoffet. Men redaktørerne understreger i deres »Sammenfatning og perspektivering« ligesom i det indledende kapitel, at de ikke har lagt sig fast på et bestemt perspektiv. De fremhæver kun som »en central pointe, at udviklingen – selvsagt under hensyn til de til enhver tid fremherskende magtforhold og interesser – præges af social læring, ideer samt brud og kontinuitet i institutionernes indretning og virke.« (s. 561) Det er bare så bredt, at det kan være en pointe for enhver historisk fremstilling. Men sammenfatningen fungerer udmærket som en resumering af kapitlernes historiske analyser.

For denne anmelder har det ydermere været interessant at notere, hvor stor en rolle 'personligheden' spiller i den politiske historie, i anden halvdel af 1800-tallet, særligt i skikkelse af den naturvidenskabeligt skolede ekspert: Statistikere, læger eller forsikringsspecialister kunne faktisk præge lovgivningsprocesserne – hvis de også havde et (stort) mål af politisk vilje og talent. Af de detaljerede gennemgange af beslutningstagernes ageren får man desuden det indtryk, at taktiske spilfægtier til tider får så betydelig indflydelse i de komplicerede politiske processer, at den endelige lovgivning præges af et vist mål af tilfældigheder. Men det bliver også klart, at alle betydende kræfter i det danske parlamentariske system har været indstillet på at føre 'ansvarlig' socialpolitik, dvs. trods deres fundamentalt forskellige ideologiske ståsted været indstillet på et samarbejde, som tog hånd om de sociale problemer, der kunne true samfundets sammenhængskraft og måske dets eksistens.

Velfærdsstatsopbygningen er altså ikke først og fremmest Socialdemokratiets fortjeneste, som det ellers kan fremstå i dele af historiskrivningen hidtil. Det udelukker dog ikke redaktørernes mærkbare sympati for den socialdemokratiske politik som velgørende »nye boller på suppen.« Sammenfatningen anlægger også en let ironisk tone over for andre af tidens holdninger, fx store dele af Venstre og Højre, der så »enhver anvisning på statskassen som en sand vederstyggelighed.« Sådanne islæt kan man godt have med i en afbalanceret fremstillingsstil som den, der er fremherskende i bogen. Af og til kammer det let normativt farvede perspektiv dog over i en form for determinisme, som når det om den socialdemokratiske position konkluderes, at den »selvsagt var (...) for vidtgående i samtiden« (alle citater her fra s. 573). Det fremstår som en særlig 'fremsynet' politik, der *må* sætte sig igennem før eller siden.

Men redaktørerne skal have tak for, at de har kastet sig ud i at tage livtag med humaniora og samfundsvidenskab i ét hug, hvorved de udfordrer veletablerede 'skoler' og traditioner til flere sider end sædvanligt. Der er tænkt stort og også leveret et mammutværk, der har meget at byde på, mest til studerende og specialister, men på tværs af fakulteter, hvor der ellers ikke sker alt for megen faglig udveksling.

Anette Faye Jacobsen

ASBJØRN RØMVG THOMSEN: Lykkens smedje? Social mobilitet og social stabilitet over fem generationer i tre sogne i Salling 1750-1850. Landbohistorisk Selskab 2011. 391 s. 278 kr.

Emnet for afhandlingen er landbefolkningen i 1700- og 1800-tallet med særligt sigte på den sociale mobilitet i et udvalgt geografisk område bestående af sognene Junget, Torum og Selde i den nordøstligste del af halvøen Salling mellem 1750 og 1850.

Forfatteren erkender, at blot »et let krads i overfladen« viser, hvor kompliceret det kan være at definere den »sociale position« hos et menneske, for den udvikler sig gennem livet og kan ses fra forskellige synsvinkler. Men uden at kende den sociale position kan man jo ikke konstatere ændringer i den. Det er derfor ikke så mærkeligt, at han har måttet begrænse undersøgelsen til et relativt lille geografisk område, hvis befolkning til gengæld er blevet registreret og analyseret på individ-niveau.

Perioden mellem 1750 og 1850 var i Salling lige som i andre dele af Nordeuropa rig på fundamentale forandringer i kulturlandskabet og landbefolkningens levevilkår som følge af udskiftning, udflytning, overgang fra fæste til selveje og udstykning af jord til husmænd samt en stærkt stigende befolkning. I denne situation var adgangen til landbrugsjord en fundamental faktor for det enkelte individs sociale status, og da samme landbrugsjord også var datidens vigtigste skatteobjekt, er disse vilkår omhyggeligt registreret i de offentlige arkiver.

Asbjørn Rømvig Thomsen er imidlertid ikke tilfreds med blot at registrere jordfordelingen; han vil også forstå og forklare læseren, hvorfor livsvilkårene for nogle personer blev helt anderledes end for andre. Midlet hertil er en detaljeret analyse af livsforløbet og de familiemæssige sammenhænge hos hvert enkelt menneske, der boede i området gennem fem generationer, i alt 5.600 individer. Det har været et enormt